

УДК 94 (477) “1941/1945”

© Роман ШЛЯХТИЧ

АГЕНТУРНО-ОПЕРАТИВНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКИХ СИЛ СПЕЦОПЕРАЦІЙ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ОСЕРЕДКІВ НА ТЕРИТОРІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВПРОДОВЖ 1944 – 1945 рр.

Висвітлюються маловідомі факти застосування агентурно-оперативних заходів органами НКВС – НКДБ для ліквідації підпілля ОУН(р) на території Дніпропетровської області в останні роки Другої світової війни. Застосування агентурно-оперативних заходів передбачало широке використання агентів та інформаторів. Отримані від них дані реалізовувались у вигляді агентурних справ, а потім і кримінальних справ, які заводилися на симпатиків та членів ОУН(р).

Ключові слова: радянські сили спецоперацій, ОУН, агенти.

Упродовж 1920 – 1930-х рр. у Радянському Союзі починає створюватися тоталітарна політична система, яка характеризується чотирма основними параметрами: загальною ідеологією, монополією однієї політичної партії, контролем над економікою, терором. Саме в рамках таких координат і формувалося радянське суспільство під керівництвом Сталіна. Важливим чинником, що сприяв розгортанню репресивно-карального апарату, був образ ворога, який діяв усередині країни та за її межами. Для радянського народу такими ворогами були різні держави та суспільні верстви населення залежно від політичної кон'юнктури. Так, із кінця 1930-х рр. ворогами стали й українські націоналісти.

Одним із перших почав досліджувати методи, за допомогою яких радянська влада боролася з українськими націоналістами, був І. Білас [1]. У своїй монографії він висвітлив, зокрема, й специфічні заходи відділів НКВС та НКДБ щодо викриття та ліквідації націоналістичних осередків на території Дніпропетровської області. Так, він першим серед дослідників теми надав документальні свідчення про наявність радянської агентурної мережі в середовищі українських націоналістів у Кривому Розі. Форми та методи боротьби радянських спецслужб з українським визвольним рухом розкриті в монографії Д. Веденеєва та В. Биструхіна [2]. Автори на основі широкої джерельної бази аналізують агентурно-оперативні заходи, що здійснювалися радянськими спецслужбами в Західній Україні і частково в Наддніпрянщині. Вони прагнули не тільки знищити існуючі націоналістичні осередки, а й дискредитувати націоналістів в очах

місцевих мешканців. Величезний фактичний матеріал щодо агентурно-оперативних заходів НКВС та НКВД міститься у фондах Галузевого державного архіву СБУ та в Державному архіві СБУ Дніпропетровської області [3, 4; 5; 6; 7; 8]. Ці матеріали дали змогу висвітлити реальні масштаби застосування агентурно-оперативних заходів радянських сил спецоперацій для ліквідації націоналістичного підпілля в області.

Мета статті – проаналізувати різноманітні агентурно-оперативні заходи, які застосовувались органами НКВС та НКДБ для ліквідації націоналістичного підпілля в Дніпропетровській області в 1944– 1945 рр.

Упродовж 1939 – 1947 рр. боротьба з підпіллям ОУН велася паралельно відповідними структурами НКДБ та НКВС. Так, у структурі НКВС існували відділи по боротьбі з бандитизмом у кожному обласному управлінні. А згідно з наказом наркома внутрішніх справ СРСР від 1 грудня 1944 р. було створено Головне управління боротьби з бандитизмом НКВС [2, 264]. У структурі НКДБ виявленням та ліквідацією націоналістичних осередків у області займалися обласний та районні відділи. І лише 21 січня 1947 р. спільним наказом МВС та МДБ СРСР протидія націоналістичному рухові переходить до компетенції органів державної безпеки [2, 267]. Крім того, в останні роки Другої світової війни виявленням осередків націоналістичного підпілля займалися й структури СМЕРШу, які активно діяли на території Дніпропетровщини з осені 1943 р.

Основні методи боротьби радянських сил спецоперацій з ОУН(р) були випробувані вже на початку Другої світової війни. Через конспіративний характер націоналістичної мережі основним засобом боротьби з націоналістичним підпіллям стає агентурно-оперативна робота. В основу її було покладено створення широкої агентурної мережі, за рахунок якої виявлено та ліквідовано націоналістичні осередки в регіоні. З цією метою упродовж 1944 – 1945 рр. створювалась ціла «легендована» мережа ОУН(р) у регіоні. Крім того, до націоналістичного підпілля засилялись агенти, які надавали відомості про діяльність членів та симпатиків ОУН(р) у різних районах Дніпропетровської області. Згідно з їхніми даними, заводились агентурні справи, за допомогою яких виявляли та заарештовували місцевих націоналістів.

У створенні «легендової» мережі ОУН(р), яка охоплювала в тому числі й Дніпропетровську область, активну роль відігравав М. Захаржевський, який був агентом ДПУ ще з 1929 р. і мав псевдо «Таран». У січні 1944 р. він вийшов на зв'язок із полковником НКДБ Даниловим і звітував про виконану роботу. А на початку 1945 р. заступник начальника одного з управлінь НКДБ УРСР Карін-Даниленко висунув ідею створення легендованого «Проводу ОУН на Східноукраїнських землях» у складі Білоцерківського, Конотопського, Дніпропетровського, Миколаївського та Криворізького «окружних проводів». Одним із головних завдань «проводу» було встановлення та ліквідація націоналістично налаштованих місцевих мешканців, а також встановлення контактів із підпіллям у Західній Україні, просування до його керівництва агентури з метою подальшого його розладу зсередини. Очолити цей «провід» мав М. Захаржевський.

Провід кожної округи складався з трьох осіб, які були пов'язані з центральними та територіальними органами НКДБ. На Криворіжжі центральною фігурою був Микола Коваленко («Каменяр»), а на Дніпропетровщині (за поділом псевдопроводу) – Олександр Громницький («Робітник»). Структура цього так званого проводу була подібною до структури підпілля ОУН(р). Псевдопровід знав усю свою агентуру, зате про членів проводу як агентів НКДБ знав тільки «крайовий провідник», тобто Захаржевський. [1, 361].

Про те, що діяльність «проводу» була вдалою, свідчать новостворені боївки в низових ланках організації, зокрема й на Криворіжжі. До того ж ці боївки створювалися без прямих указівок псевдопроводу, а на основі народної ініціативи [9, 22]. Тому й не дивно, що в Криворізькій окрузі було створено 18 агентурних центрів у п'яти районах: Криворізькому, Лозоватському, Широківському, Доличанському та Апостолівському, а до цього псевдопідпілля було залучено близько 40 осіб. Подібна ситуація була і на Дніпропетровщині. Загалом тут легендарна мережа складалася з 13 агентурних центрів, які діяли у трьох районах: Дніпропетровському, Дзержинському та Синельниківському. Залученими до цієї мережі виявились 22 особи [1, 362].

Отже, створення удаваної мережі ОУН дозволило радянським спецслужбам виявити та ліквідувати найбільш активних осіб, які були залишені ОУН(р) на території Дніпропетровщини чинити опір радянській владі. З метою виявлення членів націоналістичного підпілля, які активно діяли в роки окупації на території Дніпропетровщини, регіональні відділи по боротьбі з бандитизмом заводили агентурні справи на основі даних, що їх надавали завербовані агенти. Було два основних види радянської агентури. У розпорядженні радянських спецслужб були агенти, які залишилися на окупованій території з початком радянсько-німецької війни і після повернення радянської влади вони вийшли на зв'язок із відповідними органами. Таким агентом був М. Захаржевський, який, на думку І. Біласа, в роки окупації Кривого Рогу зумів «утертися у довіру» до нової влади. Невдовзі М. Захаржевський влаштувався інструктором-організатором сільськогосподарської кооперації до управи Кривого Рогу (згодом став навіть керівником міської підпільної мережі ОУН(р). – Авт.). Для популяризації кооперативів у місцевій газеті «Дзвін» він надрукував статті, якими привернув увагу українського підпілля, а з часом набув репутації відданого націоналіста. Це дозволило йому налагодити зв'язки з підпіллям ОУН(р), яке очолював Д. Горбачів (у І. Біласа Горбач. – Авт.), і з квітня 1942 р. розпочати роботу з розповсюдження підпільної літератури, організації конспіративних квартир тощо. Про всі ці дії він повідомляв Пронченкові, а після його загибелі — нелегальному працівнику НКДБ Олійникові [1, 359].

Ще одним видом агентури були безпосередні учасники націоналістичного підпілля, які вербувались оперативними працівниками й відсилалися назад до підпілля з метою отримання інформації про членів та симпатиків ОУН(р). Утім в багатьох випадках цих осіб не рятувала співпраця з радянською владою – їх

після виконання завдання заарештовували й засуджували до різних термінів ув'язнення. Проте саме інформація, отримана від цих агентів, давала можливість заводити агентурні справи та ліквідовувати націоналістичну мережу в регіоні.

Найбільш показовими були агентурні справи, заведені співробітниками регіональних відділів по боротьбі з бандитизмом НКВС, у Кривому Розі, Нікополі, Дніпропетровську, а також у сільських районах Дніпропетровської області.

Так, криворізький відділ по боротьбі з бандитизмом лише за 1944 р. завів дві агентурні справи: «Державники» та «Самостійники». Крім того, у середовищі українських націоналістів Кривого Рогу працювало близько 10 агентів, завербованих оперативними працівниками НКВС.

15 листопада 1943 р. криворізька оперативно-чекістська група увійшла в свій район і почала збирати інформацію щодо діяльності ОУН у місті. Зі складу націоналістично налаштованих осіб криворізькою опергрупою були завербовані агенти «Сергеєв», та «Відважний» (Іван Бондаренко), інформація яких дала можливість завести агентурну справу «Державники», по якій проходили члени націоналістичного підпілля у селищі Веселі Терни [3, арк. 36, 38] (нині входить до Кривого Рогу. – Авт.). Згідно з даними, що надали агенти, у лютому 1944 р. органами НКВС було заарештовано 5 осіб і стільки ж у березні того самого року. У ході оперативної розробки було з'ясовано, що підпіллям у с. Веселі Терни керував Семен Дядик. У кінці 1943 р. осередок ОУН(р) під керівництвом С. Дядика багато уваги приділяв вербуванню нових кадрів для УПА. До УПА завербовані мали спрямовуватися забезпечені продуктами та зброєю. З цією метою було пограбовано млини та маслопереробні заводи в регіоні. Причому діяли вони під виглядом партизанського загону Калашнікова. Для отримання зброї С. Дядик наказував учасникам ОУН(р) роззброювати відділи калмиків, що діяли на Криворіжжі, а також загони поліцейських [3, арк. 58].

Проте найбільша робота була проведена за агентурною справою «Самостійники», оперативна розробка якої дозволила виявити розгалужену мережу націоналістичного підпілля в рудничних поселеннях північної частини Кривого Рогу. Ця агентурна справа була заведена в березні 1944 р. За наявними у радянських спецслужб даними, націоналістичне підпілля в селищі рудника ім. Леніна очолював Павло Барабаш. Він мав тісні контакти з В. Гададою («Олесем», керівником Криворізького окружного проводу); «Петром» (представником Криворізького окружного проводу ОУН(р)); «Клавою»¹ (емісаром Крайового проводу ОУН(р), яка займалась підготовкою та відправленням молоді до УПА) [6, арк. 53зв.]. Загалом було виявлено, що націоналістичне підпілля діяло в поселеннях п'яти рудників Кривого Рогу («Першотравневий», «Червоногвардійський», «ім. Фрунзе», «ім. Кагановича», «ім. Леніна»), а також на поселенні КРЕСу. Ці населені пункти в роки окупації Кривого Рогу входили до складу Вечірньо-Кутської управи.

За матеріалами, які вдалося встановити в ході слідства й з'ясувати агентурним шляхом, місцеві націоналісти проводили досить активну роботу. Так,

¹ Очевидно, мова йде про Клавдію Коваленко, яка досить активно діяла на рудниках протягом 1943 р.

на поселеннях рудників «ім. Фрунзе» та «Першотравневого» діяли дві типографії, які організували та обслуговували «Богдан» і «Клава». Також значна увага приділялася терористичним актам проти німецьких вислужників [3, арк. 57]. 27 вересня 1942 р. М. Барабаш, виконуючи завдання М. Кривошапки, убив німецького коменданта в с. Миролобівка П`ятихатського району. У цьому йому допомагали Ф. Рева, Р. Луговий та «Степан» [8, арк. 149 зв. – 150]. Також готувалися замаху на коменданта криворізької поліції Бориса Юзєфовича та слідчого місцевої жандармерії Манзя. Декілька разів українські націоналісти намагалися вбити заступника начальника криворізького СД Василя Пастернака. Ці факти свідчили про доволі потужну та законспіровану організацію, що діяла в цьому регіоні. Тому для більш глибокої розробки націоналістичної мережі до неї були інфільтровані радянські агенти: Ксенія Бабенко «Белая», «Руслан», «Находчивий» та завербований учасник місцевого підпілля Валентин Манько.

Ксенія Бабенко була заарештована ще 22 лютого 1944 р. На слідстві з'ясувалося, що восени 1941 р. вона влаштувалася на посаду коректора газети «Дзвін» і надрукувала в ній декілька статей. Крім того, Бабенко була знайома з багатьма місцевими націоналістами, тому її завербували для надання оперативної інформації. Матеріали, які надала Бабенко, дозволили вже 2 березня 1944 р. заарештувати Надію Шишку за приналежність до ОУН [3, арк. 89]. Як з'ясувалося, вона мешкала в одній квартирі з Любою Мухіною, зв'язковою між Криворізьким та Широківським проводами ОУН(р). У результаті Л. Мухіну теж заарештували, а пізніше завербували під псевдо «Клава» [3, арк. 91].

У травні 1944 р. від агента «Руслана» була отримана інформація, що на поселенні КРЕСу з'явилися Григорій Манько та його син Валентин. Згодом їх було заарештовано. Під час слідства з'ясувалося, що Г. Манько був залучений до ОУН у жовтні 1942 р. головою комітету самопомогви Вечірньо-Кутської управи Данилом Ганзенком. За завданням останнього Григорій вербував до ОУН(р) місцевих мешканців та проводив агітаційно-пропагандистську роботу [3, арк. 167]. На квартирі у Г. Манька мешкав Роман Луговий, який, за інформацією НКВС, очолював «Спілку молоді України» [5, арк.49]. Його син Валентин був залучений до «Спілки молоді України» Галиною Ганзенко та Людмилою Кривошапко. Під час слідства В. Манько дав інформацію про шістьох відомих йому членів «Спілки». На його думку, ця організація мала готувати молодь для вступу в ОУН. З метою подальшої розробки учасників цієї організації Валентин Манько був завербований органами НКВС [3, арк. 169]. Проте співпраця сина з радянськими спецслужбами не врятувала ні його самого, ні його батька. Батько був засуджений до 15 років каторжних робіт із конфіскацією майна, а син – до 10 років [5, арк. 68].

У червні 1944 р. від агента «Находчивий» було отримано агентурне донесення про місцеперебування ще одного фігуранта агентурної справи «Самостійники» Якова Куренного. Він із квітня 1942 до січня 1943 рр. очолював мережу магазинів споживспілки на руднику ім. Леніна. Це дало йому можливість за завданням П. Барабаша створити своєрідний фонд для допомоги членам та симпатикам

ОУН(р) [7, арк.15;30]. У результаті він теж був засуджений до 15 років каторжних робіт із конфіскацією майна.

Водночас реалізація агентурної справи «Самостійники» продовжувалася. 19 червня 1944 р. агент «Белая» надала інформацію, яка дала можливість заарештувати Галину Лисенко. Восени 1941 р. вона познайомилася з військовим референтом Південної похідної групи Миколою Павлишиним («Матвієм») і невдовзі стала його нареченою. Вона була знайома з деякими місцевими націоналістами, а коли взимку 1942 р. німці арештували «Матвія», відвідувала його у криворізькій в'язниці [3, арк. 171]. Цього виявилось для її засудження до 20 років каторжних робіт.

Загалом у процесі розробки агентурної справи «Самостійники» виявлено більше 70 осіб, які входили до підпільної мережі, і встановлено, що майже половину з них було заарештовано. На учасників націоналістичного підпілля, що мешкали на рудничних поселеннях Кривого Рогу, було заведено близько 10 кримінальних справ.

Після арешту Петра Волянського, який близько місяця очолював міську управу Нікополя в 1941р., відділом по боротьбі з бандитизмом УНКВС у місті Нікополі в лютому 1944 р. було заведено агентурну справу «Тризуб». Під час допиту Волянський розповів про існування в місті товариства «Просвіта», до керівного складу яким уходили Уляна Тимченко, Лук'ян Крук та Микола Васильович (прізвище невідоме. – Авт.). Також П. Волянський назвав відомих йому націоналістів Андрія Дядика та Федора Вовка. Для подальшого виявлення членів та симпатиків ОУН у місті П. Волянський був завербований під псевдо «Волик» і отримав завдання вийти на контакт із націоналістами, які ще залишилися в місті. 14 лютого 1944 р. П. Волянський повідомив органи НКВС, що вийшов на зв'язок із місцевими націоналістами О. Поночевним, Ф. Горбуленко, М. Знахуренком. Також ним були виявлені учасники ОУН у Нікопольському районі: Т. Кисіль, І. Тесленко, П. Пустовойт [3, арк.48 – 49]. У подальшому майже всі вони були заарештовані і засуджені.

Активно проводились агентурно-оперативні заходи після визволення м. Дніпропетровська. Так, у травні 1944 р. розпочалась агентурна розробка утримувачів конспіративної квартири ОУН(м) Михайла та Мотрони Кулінічів. Згідно з даними, що їх надали агенти НКВС, на квартирі у Кулінічів мешкав завідувач гаража генерал-комісаріату Дніпропетровська Іван Цимбаліста, якого відвідували різні особи. М. Кулініч запам'ятав 12 із них [3, арк.143]. У результаті була заведена агентурна справа «Вороги».

Із протоколів допитів М. Кулініча відомо, що його квартиранта відвідували члени ОУН(м) та ОУН(р) і кожен із них виконував свої завдання. Приміром, часто відвідували І. Цимбалісту члени ОУН(м) «Ярослав» (радше, йде мова про Ярослава Самотовку – члена ОУН(м). – Авт.) та «Богдан» (радше, йдеться про Богдана Микитчака – члена ОУН(м). – Авт.). Очевидно, «Ярослав» був керівником мельниківського підпілля Дніпропетровської області, адже як свідчив

М. Кулініч, Цимбаліста виконував завдання, які перед ним ставив «Ярослав». «Богдан» за завданням ОУН(м) працював спочатку в Дніпропетровському СД, а потім у СД Кривого Рогу [4, арк. 30 – 31зв.].

Декілька разів відвідували І. Цимбалісту представники Головного проводу ОУН. Вони були вихідцями із західних областей України, і найбільше запам'яталися М. Кулінічу «Борис» та «Чорний». Вони надавали І. Цимбалісті нові інструкції для проведення націоналістичної роботи в регіоні. Одного разу в квартиру Кулінічів приїхав Іван Андрійович. Він працював лікарем у генерал-комісаріаті м. Києва. Використовуючи своє службове відрядження, він привіз для дніпропетровської ОУН валізу грошей – німецьких марок, українських окупаційних карбованців, американських доларів. Зі слів І. Цимбаліста, там було близько ста тисяч карбованців, не враховуючи доларів [4, арк. 31зв. – 32 зв.].

Найбільше оперативників відділу по боротьбі з бандитизмом зацікавила постать «Чорного» (він же «Лікар»). Було встановлено, що «Чорний» займався в Дніпропетровській області вербуванням та відправленням до УПА місцевих мешканців. Для отримання інформації щодо «Чорного» було заарештовано Юлію Трофименко – хазяйку квартири, у якій він мешкав під час окупації Дніпропетровська. Вона назвала справжнє ім'я та прізвище «Чорного» – Андрій Тарасов. Він працював у місцевому СД, і за період перебування в помешканні Ю. Трофименко його відвідували близько 20 осіб [3, арк.144]. На слідстві Ю. Трофименко зізналась у співпраці з німецькою розвідкою. Під час німецької окупації Дніпропетровська вона утримувала дві явочні квартири, у яких мешкали «Чорний» (А. Тарасов) та «Директор» (Микола Кухаренко). Обидва вони займалися вербуванням місцевої молоді до Бобруйської розвідувальної школи з метою подальшого спрямування її випускників у тил Червоної армії. Про те, що «Чорний» займався вербуванням молоді до УПА оперативникам відділу по боротьбі з бандитизмом було відомо від агента під псевдо «Цукор» [3, арк.184 – 186]. Утім, Ю. Трофименко не підтвердила інформації, яку надав «Цукор». Таким чином, діяльність «Чорного» та ступінь його інфільтрації до структур ОУН м. Дніпропетровська ще доведеться з'ясувати.

Одним із фігурантів агентурної справи «Вороги» був Георгій Максименко. У роки німецької окупації він передавав націоналістичну літературу студенту Гірничого інституту Олександрю Кущу. З показань Г. Максименка стало відомо, що О. Кущ подібну літературу сприймав негативно. До того ж він мав багато контактів у середовищі націоналістично-налаштованої молоді. Тому було вирішено завербувати його під псевдо «Іванов». Основним завданням О. Куща було виявлення націоналістів серед студентської молоді м. Дніпропетровська [3, арк.164 – 166].

Загалом по агентурній справі «Вороги» проходило 23 особи. У їх розробці було задіяно агента Володимира Штефана («Виполнімий») та трьох інформаторів: «Євгенію» (Клавдія Беркова), «Стекольського» (Іван Павлов), «Павлова» (Євген Петров) [3, арк. 199 – 201]. Усі вони мали виконувати завдання, поставлені їхні кураторами. Так, агент «Виполнімий» з'явився у відділенні СМЕРШу

відразу після приходу радянської влади у м. Дніпропетровськ і повідомив про всіх націоналістів, яких знав. За його інформацією було відкрито агентурну справу «Вороги», у ході реалізації якої було виявлено існування в м. Дніпропетровську двох крайових проводів: мельниківського та бандерівського, затримано двох утримувачів конспіративних квартир. Інформатор «Стекольський» мав завдання виявляти націоналістів із числа колишніх співробітників «Дніпропетровської газети». Інформатор «Павлов» виявляв зв'язки Г. Максименка, а інформатор «Євгенія» надавала більш детальну інформацію стосовно І. Цимбаліста та його зав'язків [3, арк. 200 – 201].

Крім міських центрів, відділи по боротьбі з бандитизмом активно працювали і в сільській місцевості Дніпропетровщини. Так, протягом 1944 р. були виявлені націоналістичні осередки на території Магдалинівського, Софіївського, Широківського, Сталіндорфського, Щорського та інших сільських районів. У лютому 1944 р. для виявлення та ліквідації націоналістичного підпілля у Софіївському районі була заведена агентурна справа «Утопія». Оперативна робота у Софіївському районі розпочалася з того, що працівники НКВС отримали дані щодо існування в с. Мар'ївка Софіївського району націоналістичного підпілля в роки німецької окупації. Уже на місці група оперативників з'ясувала, що до націоналістичної діяльності в селі була залучена майже вся місцева інтелігенція [3, арк. 41]. Для ліквідації цього підпілля було вирішено таємно заарештувати одного з його членів і після відповідної «обробки» завербувати і відправити назад. Такою особою виявилась місцева вчителька Мотрона Краснопольська (псевдо «Крайова»), яка почала надавати необхідну оперативникам інформацію. Вона розповіла про те, що в роки німецької окупації у селі існувала «Просвіта», до складу якої входили 6 осіб – майже всі вчителі місцевої школи на чолі з директором Семеном Остроушенком. Також «Крайова» повідомила, що одним із діячів «Просвіти» був керівник відділу освіти Софіївської районної управи Іван Шегеда [3, арк. 43]. З цього стало зрозуміло, що в Софіївському районі діє добре законспірована мережа націоналістичного підпілля.

У лютому 1944 р. був заарештований Володимир Філь, який надав інформацію про націоналістичне підпілля в с. Червоний Яр Софіївського району. У своїх показаннях він згадує представника криворізького окружного проводу «Гордія», який проводив у жовтні 1943 р. нараду з місцевими підпільниками, а буцімто в грудні того ж року перебрав керівництво ОУН у Софіївському районі [3, арк. 55]. Більш детальну інформацію про зібрання, яке проводив «Гордій» із націоналістами Софіївського району, працівники НКВС дізналися від Поліни Ластовченко, яка була ними завербована під псевдо «Надія». Вона дізналася, що цю нараду проводили «Гордій» та представник окружного проводу «Андрій». На цьому зібранні розглядалися три основні питання: підбір та вербування нових кадрів для ОУН та УПА; збереження кадрів ОУН від вивозу до Німеччини; підготовка членів ОУН для відправлення в УПА [3, арк. 82]. Отримавши цю інформацію, співробітники відділу по боротьбі з бандитизмом зрозуміли, що проблема відправлення місцевих мешканців до УПА була однією з ключових

для місцевого підпілля в 1943 – 1944 рр. Тому міська агентура була спрямована на виявлення осіб, які вже знаходилися в УПА або планували відправитися в Західну Україну. Крім того, агентура працювала над встановленням даних щодо місць перебування керівників місцевого підпілля різних рівнів.

Найбільш активно працювала агент «Надія». За її інформацією в кінці 1943 р. мешканці Софіївського району В. Кошелінський, С. Жилинський та Н. Іванов мали виїхати до УПА [3, арк. 82]. Крім того, «Надія» повідомила, що Лілія Титар (Никитенко) була зв'язковою між Кривим Рогом і Софіївкою та особисто знає «Гордія». Л. Титар була заарештована і на перших же допитах видала ще 16 відомих їй членів націоналістичного підпілля. Одним із них виявився К. Терещенко, який працював на місцевій біржі праці й відігравав досить помітну роль у націоналістичному підпіллі.

Згодом Л. Титар була завербована під псевдо «Діна» [3, арк. 117].

За завданням НКВС «Діна» виявила, що «Гордій» – це Олексій Обухов, колишній учитель школи №10 м. Дніпропетровська. Іще «Діна» мала виявити місцезнаходження самого О. Обухова та його родичів. Одним із завдань, поставлених перед нею працівниками НКВС, було виявлення підпільної мережі в Нікополі та Кривому Розі. У Кривому Розі «Діна» мала вийти на зв'язок із місцевою підпільницею Галиною Діденко і через неї виявити залишки підпілля ОУН(р) у місті [3, арк. 118].

Загалом за результатами реалізації агентурної справи «Утопія» було викрито та ліквідовано націоналістичне підпілля в Софіївському районі, а на членів цього підпілля заведено більше 10 кримінальних справ.

Отже, для викриття та ліквідації осередків націоналістичного руху в регіоні активно використовувалися завербовані члени підпілля або особи, які мали безпосередні контакти з підпільниками. Проте під час слідства не всі особи визнавали свою приналежність до націоналістичного підпілля і для їх викриття нерідко використовувався ще один витончений чекістський прийом – залучення внутрішньокамерної агентури.

Це був досить специфічний прийом, який давав можливість отримувати інформацію від заарештованих уже під час слідства. Очевидно, одним із найдосвідченіших агентів-внутрішньокамерників у Дніпропетровському слідчому ізоляторі протягом 1944 – 1945 рр. був агент «Зарянський». Із «Доповідних записок про оперативну діяльність відділу ББ УНКВС Дніпропетровської області» відомо щонайменше три епізоди, у яких брав безпосередню участь агент «Зарянський». Так, у ході реалізації агентурної справи «Державники» щодо націоналістичного підпілля в Кривому Розі був заарештований Іван Ткачов. Його звинувачували в організації та керівництві терористичною групою криворізької ОУН(р). Під час слідства він симулював психічний розлад, тому до нього було застосовано внутрішньокамерну агентурну розробку. У камеру до Івана Ткачова було підсаджено агента «Зарянського», який виявив, що в застінках Ткачов поводить себе цілком адекватно і навіть через трубу обігрівача спілкується із заарештованим членом Криворізького націоналістичного підпілля Павлом Придачійм, який

перебуває в сусідній камері [3, арк. 23]. За допомогою цієї інформації слідчі змусили І. Ткачова давати показання.

Внутрішньокамерну агентурну розробку було застосовано й до К. Терещенка, який проходив по агентурній справі «Утопія». На слідстві він відмовлявся давати показання про свою роль у підпіллі, однак агенту «Зарянському» в камері зізнався, що був одним із керівників Софіївської ОУН(р) і займався розповсюдженням націоналістичної літератури, що надходила з Кривого Рогу [3, арк. 83]. Таким чином слідство отримало необхідні докази.

Проте найбільш показовою роль «Зарянського» була в процесі розробки Анатолія Калініченка – керівника ОУН(р) у с. Очеревате Магдалинівського району. Для отримання більш детальної інформації від А. Калініченка було проведено агентурну комбінацію із залученням «Зарянського», у ході якої він повідомив А. Калініченку про те, що його невдовзі мають звільнити. Також «Зарянський» отримав у хлібині записку від «Остапа», у якій було написано: «Тримайся міцно». Він дав почитати її А. Калініченку, чим завоював його довіру [3, арк. 119]. А. Калініченко, впевнившись у тому, що «Зарянський» є українським націоналістом, дав йому адресу своєї тещі Марії Івашини, яка мала допомогти у встановленні зв'язків із підпіллям ОУН(р) у Магдалинівському районі. «Зарянський» виїхав за адресою, що її надав А. Калініченко, згодом виявилось, що М. Івашина є членом ОУН(р). Вона розповіла «Зарянському», що А. Калініченко був на зв'язку з Іваном Чернетою та Григорієм Калістим – керівниками ОУН Нижньодніпровська [3, арк. 120].

Отже, можемо стверджувати, що з поверненням радянської влади у Дніпропетровську область із новою силою виявляються і ліквідуються націоналістичні осередки в регіоні. Боротьбою з підпіллям ОУН(р) займалися паралельно органи НКДБ та НКВС, використовуючи для цього різноманітні засоби. Так, відділи по боротьбі з бандитизмом НКВС займалися ще й агентурною розробкою членів та симпатиків ОУН(р). За даними з ГДА СБУ, лише за 1944 р. по лінії НКВС у Дніпропетровській області діяло 8 резидентів, 196 агентів та 680 інформаторів. За цей самий період було заведено 38 агентурних справ [3, арк. 327; 331]. Це загальна кількість осіб та агентурних справ, значна частина кадрів та агентурних розробок якої в області була спрямована проти націоналістичного підпілля. А це свідчить про те, що головне вістря боротьби радянських спецслужб в останні роки Другої світової війни спрямовувалося саме на боротьбу з націоналістичним рухом.

Джерела та література:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Кн.1./ І. Білас. – К.: Либідь – «Військо України», 1994.
2. Веденєєв Д.В. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки: [Монографія] / Д.В.Веденєєв, Г.С. Биструхін. – К.: К.І.С., 2007.

3. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф.2. – Оп. 93. – Спр. 24.
4. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Фонд кримінальних справ. – Спр. П-26545.
5. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Фонд кримінальних справ. – Спр. П-13930.
6. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Фонд кримінальних справ. – Спр. П-24492. – Т. 1.
7. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Фонд кримінальних справ. – Спр. П-26470.
8. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Фонд кримінальних справ. – Спр. П-25657.
9. Іванченко В. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Кн. 8. / В. Іванченко. – Торонто – Львів: Літопис УПА, 2009.

© Роман ШЛЯХТИЧ

АГЕНТУРНО-ОПЕРАТИВНЫЕ МЕТОДЫ БОРЬБЫ СОВЕТСКИХ СИЛ СПЕЦОПЕРАЦИЙ ПО ВЫЯВЛЕНИЮ И ЛИКВИДАЦИИ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИХ ЯЧЕЕК НА ТЕРРИТОРИИ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ В 1944 – 1945 гг.

Исследование посвящено освещению малоизвестных фактов применения агентурно-оперативных мероприятий органами НКВД и НКГБ для ликвидации подполья ОУН (р) на территории Днепропетровской области в последние годы Второй мировой войны. Применение агентурно-оперативных мероприятий предусматривало, в первую очередь, широкое использование агентов и информаторов. Полученные от них данные реализовывались в виде агентурных, а затем и уголовных дел, которые заводились на сторонников и членов ОУН (р).

Ключевые слова: советские силы спецопераций, ОУН, агенты.

© Roman SHLYAHTICH

INTELLIGENCE-OPERATIONAL ACTIVITIES OF SOVIET FORCES SPECIAL OPERATIONS TO DETECT AND ELIMINATION OF NATIONALIST CELLS IN DNIPROPETROVSK REGION DURING 1944 – 1945

Research dedicated to coverage of little-known instances of intelligence and operational activities NKVD -NKVS to eliminate underground OUN (r) in the Dnipropetrovsk region in the last years of World War II. Application intelligence and operational activities involved in the first place, the widespread use of agents and informants. The received data from them, to institute criminal proceedings of the supporters and members of OUN (p).

Keywords: Soviet forces special operations OUN agents.